

ФЕНОМЕН “БАГАТОВІР’Я” СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

© Работкіна С., 2006

Релігійність в сучасній Україні переживає складні трансформаційні процеси в контексті постмодерністської ситуації в культурі. На тлі зростання кризових явищ у православ’ї розгортається феномен “багатовір’я”, коли в свідомості людини співіснують елементи різних релігійних вірувань. Поширення “багатовір’я” є наслідком світоглядних зрушень в свідомості українців посттоталітарного періоду, а також зміни ідеологічних парадигм.

Ключові слова: язичництво, християнство, двовір’я, багатовір’я, релігійне відродження, релігійна свідомість, неоязичництво, постмодернізм, громадянська релігія, українське православ’я.

Religiousness in the present Ukraine endures complicated transformation processes in the context of postmodernism situation in culture. Against a background of intensification of crisis of orthodoxy a phenomenon of “polybelief” is developing at the time when elements of various religious beliefs co-exist in human consciousness. Spreading of “polybelief” is a consequence of destructions in world outlook of the Ukrainian people of post-totalitarian period as well as the change of ideological paradigms.

Key words: pagan, chrystianity, two faiths, polybelief, religions renassense, religious consciousness, neo-pagan, postmodernism, civil religion, polyconfession, ukrainian orthodoxy.

Ця тема наукового аналізу завершує систематизоване дослідження феномену давньоруського “двовір’я. Автор вважає актуальною спробу поєднати цю проблему з розумінням трансформаційних процесів в українській релігійній духовності.

Загальні закономірності в осмисленні релігійного процесу в Україні, у проявах релігійності українців неодноразово розглядалися в працях А. Колодного, Л. Филипович, О. Сагана, В. Єленського, Г. Кулагіної та ін. У цій роботі досліджується як самостійна наукова проблема формування у надрах української релігійної свідомості на фоні кризи православ’я феномену “багатовір’я”, який сприймається як належність людини до різноманітних духовно-релігійних систем. Кінцевою метою дослідження є розроблення науково-теоретичного підходу до проблеми взаємодії різних світоглядних стереотипів на теренах України в контексті глобальної постмодерністської ситуації.

Під час дослідження автор прийшов до висновку, що “багатовір’я” сформувалося як результат своєрідності історичного шляху України внаслідок різних релігійних впливів, і містить сьогодні в собі ідею не духовної консолідації, а роз’єднання. Феномен “багатовір’я” потребує від релігієзнавців постійної уваги щодо його проявів, а також подальшого вивчення.

Сучасні українські вчені-релігієзнавці, намагаючись об’єктивно оцінити значення феномену “двовір’я” для періоду формування християнського світогляду за часів Київської Русі, охарактеризували його як “толерантну зустріч” дохристиянської і християнської культур, наслідком чого стала поява національного варіанта православ’я. “Двовір’я” у такому аспекті виступає як консолідуючий чинник, що сприяв найадекватнішому засвоєнню русичами основ православного вчення, не відриваючи їх при цьому від природних національних вірувань.

Духовне відродження України в останні роки створило умови для нової інтерпретації феномену “двовір’я”. На поверхні релігійного життя воно виступає як проблема “багатовір’я”, під яким розуміємо належність сучасної людини до різноманітних духовно-релігійних систем.

Після розпаду СРСР і набуття Україною незалежності почалося подолання тоталітарно-атеїстичної спадщини. Плідним шляхом задоволення етно-релігійних прагнень українців стало відродження православної релігії і церкви. Однак розвиток релігійного процесу супроводжувався не тільки позитивними моментами. Фактично відразу позначилися гострі проблеми – міжправославні і міжконфесійні конфлікти. Однією з головних причин такої напруги стала криза православ’я, яка обумовлена історичними і національно-політичними чинниками.

Починаючи з 1686 р., Українська православна церква була підпорядкована Московському патріархатові. У радянський період інші християнські напрямки (які діяли або в підпіллі, або в діаспорі) ігнорувалися, і була ілюзія єдиного, фактично національного православ’я. Пізніше у незалежну державу повернулася з діаспори Українська автокефальна церква, а єдина колись православна церква розкололася на православну церкву Московського патріархату і православну церкву Київського патріархату. Об’єктивно цей розкол був обумовлений розходженнями духовно-культурних шляхів розвитку цих православних церков.

В українському релігієзнавстві домінує загальне розуміння Української церкви як “іманентно-дуалістичної” [1, с. 472], що призвело до розвитку в Україні двох напрямків Вселенської церкви – східного і західного, – а також до створення греко-католицької унії. Безсумнівно саме в межах православ’я відбулося формування української національної релігійної свідомості. Завдяки феномену “двовір’я”, привнесеного з Візантії, християнське вчення було переосмислене на народному ґрунті. Але Київська Русь знаходилася на перехресті різноманітних релігійних впливів. Насамперед це був вплив католицизму, що починається буквально з перших століть християнізації молодій державі.

Перші спроби встановлення католицизму в Україні відомі ще з кінця XIV століття. Утвердившись у Литві католицька церква почала планомірно впроваджуватися на українських і білоруських землях. Папа Купріян разом із литовським князем Ягайлом бажали об’єднати католицьку і православну церкви. У 1439 р. на Флорентійській унії київський митрополит Ісідор підписав акт про воз’єднання православної церкви з католицькою. Отже, унія викликала великий протест українського народу, і тому в 1472 р. була ліквідована.

Період із другої половини XVI ст. характеризується активним наступом католицизму на позиції православ’я в Україні. Цей процес починався у верхівках українського суспільства, в той час, як народ тримався рідної (православної) віри і перехід у католицизм сприймав не просто як зміну релігії, а як відступництво і зрадництво своєї нації.

В умовах складної ідейно-релігійної ситуації частина православних українців створила на Берестейському церковному соборі 1596 р. Унію, залишивши за собою традиційний для України східний обряд, але визнавши віровчення Римо-Католицької церкви.

Після Берестейської унії почалася історія протистояння греко-католиків із прихильниками традиційного православ’я. Тривалому процесу цього протистояння властиве почуття релігійної ворожості й нетерпимості, що природно відобразилося на внутрішній цілісності українського православ’я. Греко-католицизм сприймався уніатами як результат пошуку особливого духовного шляху українців. З погляду ортодоксального православ’я, яке так і не прийняло уніатів, поєднання католицького віровчення з православною обрядовістю є варіантом “двовір’я” у душі його первісного трактування Феодосієм Печерським.

Отже, християнство в Україні у результаті історичної еволюції набуло форми складного комплексу, який вміщає в собі численні християнські конфесії: православних (розрізнених на три протиборчих табори), греко- і римо-католиків, а також представників протестантизму. На жаль, така багатоманітність догматичних поглядів у межах одного християнського віровчення призвела до міжконфесійних конфліктів.

З особливою силою феномен “двовір’я” в сучасній Україні виявляється у відродженні язичництва, що ґрунтується на обоженні природного початку у Всесвіті.

Необхідно зазначити, що сьогодні у багатьох регіонах Євразії спостерігається повернення до традиційних дохристиянських вірувань у вигляді неоязичництва. Існують загальні закономірності в перебігу цього процесу. Український релігієзнавець В. Єленський в своєму дослідженні називає повсюдне прагнення людей повернутися до старих архетипів, укорінених у самій природі людства, одним із проявів сучасних глобальних духовних процесів [2, с. 51].

В Україні зростання інтересу до давніх дохристиянських вірувань із самого початку було тісно пов’язано з ідеями національного і державного відродження, з прагненням подолати на підсвідомому рівні відчуття роз’єднання, невпевненості, самотності, залежності. Особливістю руху неоязичників-українців є те, що він розпочався за кордоном, у діаспорі в середині ХХ ст. Цей рух пройшов в своєму становленні і розвитку ряд етапів, серед яких можна виділити наступні.

Засновником українського неоязичницького руху визнається професор В. Шаян. Він першим оголосив відродження язичницької релігії як повернення до віри Предків і підкреслив її значення для розвитку української суспільної релігійної свідомості [6]. Результатом діяльності В. Шаяна є відтворення традиційних релігійних вірувань у первісному політеїстичному вигляді. В. Шаян пройшов шлях від розуміння українського язичництва як багатобожжя з верховним богом Перуном (Дажбогом) до осягнення триєдиної суті єдиного божественного начала. Ці ідеї втілювалися в концепції генотейзму, який мислитель розумів як вчення про єдине українське Божество в безлічі його проявів і сутностей.

Наступний етап неоязичницького руху в Україні – це початок практичного втілення ідей В. Шаяна. Його послідовники заснували рух Рідної Віри в Канаді у 1981 р. До України рідновірські ідеї потрапили після отримання нею державної незалежності. У Києві в 1993 р. було створено перше товариство українських язичників “Право-слав’є”, назва якого етимологічно сягає глибин давньослов’янської мови і має язичницьке походження. Рідновіри стверджують, що їх вчитель добре розумів загальні закономірності релігійної еволюції, тому прагнув відтворити віру предків на сучасному науково-теоретичному рівні.

Своєрідний етап розвитку українського неоязичництва відобразився в появі релігійної течії Рунвіра (Рідна Українська Національна Віра). Її засновник – Лев Силенко – вважав, що національно-культурний розвиток українців змінив свій справжній напрямок у зв’язку з вимушеним відходом нації від природного для неї історичного шляху. Повернення українців на іманентно властивий їм історичний шлях пов’язано з відмовою від християнських цінностей, глибоким реформуванням українського язичництва і створенням на національному ґрунті монотеїстичної релігії на чолі з національним Богом – Дажбогом [5].

Незважаючи на різноманітні розбіжності спільним у поглядах сучасних неоязичників є впевненість у тому, що справжня національна духовність може бути досягнута тільки в межах Рідної Віри. Жодна з нині діючих в Україні християнських конфесій не є місцевою за походженням. Християнство було нав’язано українському народу через різні зовнішньополітичні обставини і тому не зачепило ані розум, ані серце українця, але позбавило його релігійну свідомість національної специфіки і своєрідності. З позиції неоязичників збереження феномену “двовір’я” в релігійній культурі розглядається як свідчення про невикоріненість у глибинах національної підсвідомості оптимістичної і життєстверджуючої віри в те, що кожен народ має мати своє розуміння Бога.

Проте необхідно зазначити, що складність і розвиненість сучасної релігійної свідомості, необоротний вплив з боку тисячолітньої історії християнства, досягнення в науці і техніці, ідеї комуністичної доби – все це унеможливило процес повернення людини до архаїчного світогляду.

Уявлення про “багатовір’я” в сучасному релігійному житті буде не повним, якщо не враховувати появу й бурхливий розвиток в другій половині ХХ ст. неорелігійних течій (НРТ). Появу НРТ в Україні спричинила криза національної релігійності після часів радянського режиму, але підґрунтям для розповсюдження неорелігій була українська традиція щодо терпимості до інших вір, яка сягає давніх часів.

Серед багатьох напрямків виділяють три головні течії НРТ: неохристиянську, орієнталістську та сайєнтологічну.

Течії неохристиянського напрямку (наприклад, Велике Біле Братство) пропонують нове бачення християнського віровчення, нетрадиційне тлумачення головних догматичних норм і претендують на виняткове володіння релігійною істиною. Орієнталістські течії (наприклад, Товариство Свідомості Крішні) ґрунтуються на авторитеті Вед і мають глибинні засади у надрах давньоіндійських релігій. Насамперед орієнталістські напрямки прагнуть здійснювати вплив на західну свідомість (у тому числі й на українську) через синтез духовних надбань східної й західної культур. Сайєнтологічні рухи поєднують різноманітні релігійні традиції з науковими досягненнями, і в такий спосіб намагаються наблизити людину постіндустріального суспільства до вічних духовних істин.

З одного боку, наявність неорелігій в Україні можна розглядати в контексті концепції ідейного зближення різноманітних світових релігійних рухів. Поширення НРТ сприяє утвердженню плюралізму в релігійній свідомості, надає нові нетрадиційні варіанти духовних пошуків сучасної людини. Але негативним наслідком можна вважати вплив НРТ у вигляді потужного тиску на свідомість віруючих, який метафорично визначається як кодування, зомбування або “промивання мізків”. Поява НРТ в Україні багатьма дослідниками обумовлюється “змiнами світоглядних парадигм, кризою традиційних релігій, взаємовпливом різних цивілізацій”, “результатом релігійної ініціативи окремих осіб” тощо [1, с. 782].

Останнім часом створюються умови для впровадження громадянської релігії, яка могла б додати нових специфічних ознак феномену “багатовір’я”. Засновником поняття “громадянська релігія” потрібно вважати американського дослідника Р. Беллі, якій зміг подати її як специфічне духовне вчення, яке не конкурує з традиційними релігіями, а поєднує людей поза конфесійною ознакою з метою поклоніння соціально-політичним інститутам своєї держави. Багато різних чинників ведуть до формування громадянської релігії в Україні: яскраво визначена поліконфесійність країни, відсутність домінування на всій території одного релігійного напрямку, віротерпимість українців, законодавчо закріплена свобода віросповідань, нарешті, подальший розвиток незалежної демократичної держави в напрямку засвоєння світових суспільних цінностей. Але цей процес ще цілком не визначений і потребує зусиль українських дослідників в його осмисленні [3, с. 53–54].

Кроком до позаконфесійного об’єднання може стати нещодавно створена громадянська організація “Християнська Україна”, до якої увійшли духовники і миряни різних християнських конфесій України – Української Православної Церкви Київського Патріархату, УАПЦ, Української греко-католицької і римо-католицької церков. Організація діє під гаслом “Схід і Захід в єдності під покровом Пресвятої Богородиці”. Метою організації є сприяння у формуванні державницької ідеології, поширення християнських ЗМІ, розвиток братерських відносин між людьми різних віросповідань і національностей.

У повсякденному житті зустрічається безліч проявів “багатовір’я” сучасної людини. Зацікавленість повір’ями, які сягають давніх анімістичних і фетишистських поглядів; поминання предків на цвинтарі їжею та алкогольними напоями; язичницьке за змістом поклоніння культу владі, грошей, успіху; спиритичні сеанси контактування з духами; широко розповсюджене, передусім серед неповнолітньої молоді, обожнювання померлих естрадних зірок; чорна та біла магія, ворожіння, чаклунство і заговорювання, яке відверто пропонується в рекламних оголошеннях – наочно демонструють, наскільки сучасна свідомість насичена дохристиянськими релігійними уявленнями. Але до цього комплексу сьогодні ще додаються і розповсюджені культово-обрядові елементи нетрадиційних для української культури релігій. Відтак сучасна людина, вважаючи себе православним християнином, одночасно може сприймати проповіді кришнаїтів, неусвідомлено надавати пожертвування будь-якій релігійній громаді, запалювати палички з екзотичними східними ароматами, не беручи до уваги, що усі ці дії вступають в протиріччя з монотеїстичним богорозумінням.

Книготорговці стверджують, що на одну книгу з православ'я припадає не менше 15–20 книг з окультизму, язичництва, гороскопів, посібників з йоги і медитації, містичних трактатів від Давнього Єгипту до Карлоса Кастанеди, які у величезній кількості продаються на вуличних прилавках. Ніхто не сумнівається, що православ'я в Україні є джерелом національної духовності, але у той самий час люди охоче слідуватимуть порадам астрологів, магів та екстрасенсів, не звертаючись за допомогою до священиків.

Вірогідно причину феномену “багатівір'я” необхідно шукати в глибинних засадах української свідомості. Для українського менталітету завжди актуальною була проблема подолання, зживання в собі відчуття роздвоєності між великими культурами Сходу і Заходу, осмислення своєї історичної ролі у світовому процесі.

Письменник і учений А. Річинський вбачав у долі українського народу, його психології і релігійному світогляді синтетичну основу. Взагалі він відстоював ідею про відновлення давнього Українського православ'я, яке гармонійно синтезувало “давні релігійні поняття з новими християнськими ідеями” [4, с. 232]. Український релігійний світогляд, на його думку, здавна формувався під впливом різноманітних релігійних ідей інших культур. Цей вплив заклав підґрунтя для розвитку релігійного синкретизму в подальші століття.

Синкретизм і динамізм української релігійної духовності подають сьогодні явище одночасно і позитивне, і негативне. Позитивний початок – це емоційна відкритість різноманітним релігійним проявам на побутовому рівні, інтерес до сприйняття культурних досягнень інших народів, спроможність засвоювати і примиряти різноманітні, часом протилежні ідейні позиції. Проте, будучи відкритою різним впливам, наша духовність поки ще не виявляє волі і наполегливості у створенні власної позиції і відстоюванні національних інтересів. Україні потрібен власний духовно-релігійний шлях, що ґрунтується не на присвоєнні вже існуючих варіантів, а створеній у надрах національної багатовекторної духовності згідно з принципами постмодерну.

Поняттям “постмодерн” автор у цьому разі намагається охарактеризувати спосіб світосприймання і світовідчування, який є вираженням духу сучасної епохи. Як реакція на розвиток технологічної цивілізації, раціоналізм повсякденного життя, фрагментацію цілісного людського буття, стереотипізацію масової свідомості наприкінці ХХ ст. намітилася тенденція повороту і поглибленого інтересу до духовно-релігійних проблем, до різноманітних (а отже, й нетрадиційних) типів релігійності, до розуміння релігії як альтернативного засобу пізнання світу.

Однією із складових постмодерністського мислення є поняття толерантності. У контексті даного дослідження являє інтерес тип толерантності, який ґрунтується на плюралізмі і діалозі. Позитивний момент у плюралістичному підході полягає в тому, що існування інших точок зору, ідей, концепцій, парадигм стає необхідною умовою для формування власної позиції.

Аналіз релігійно-соціальних змін в Україні, проведений В. Єленським, дає можливість зробити висновок про те, що конфесійна розмаїтість в Україні створює передумови для мінімального релігійного плюралізму. Але цього недостатньо для мирного співіснування різноманітних релігійних напрямків.

Упродовж багатьох століть вітчизняна релігійна духовність ґрунтувалась на християнському (переважно православному) світогляді, на який позитивний вплив здійснила давньоруська язичницька культура. У ХХ ст. суспільна свідомість українців пізнала ще й третю складову – радянсько-комуністичну, яка намагалася створити релігію безбожництва.

Сьогодні на тлі релігійної свободи пропонується багато шляхів духовного визначення. Повернення до релігійного життя християнських Церков різних напрямків, активне відродження етнічної віри давніх русичів-українців, поява і бурхливий розвиток нетрадиційних неорелігійних течій, продовження науково-технічного прогресу, на якому ґрунтується науковий світогляд, нарешті, відгуки комуністичної епохи становлять систему “багатівір'я”, до якої включено і сучасну людину.

Українська релігійність зазнає значних трансформаційних процесів, шукає справжні шляхи в напрямку до єдності і несуперечливості. Вихід з цієї суперечливої духовно-релігійної ситуації можливий лише за умов дійсного осягнення духовних потреб українського суспільства.

Поліконфесійність і синкретизм української релігійної духовності, наявність різноманітних релігійних напрямків, їхнє співіснування в межах одного соціокультурного простору, територіальна схильність України між Європейським товариством, Росією і країнами СНД, а також близькість до ісламського світу – спроможні створити для України в майбутньому величезні перспективи як посередника й ініціатора поширення і утвердження ідей екуменізму, взаємотерпимості і взаємоповаги. Але для цього вітчизняній суспільній свідомості потрібно перебороти етап духовно-релігійної роз'єднаності, аморфності, дуалістичності, багатовір'я.

Сьогодні в Україні здійснюються спроби створення національних православних церков, які змогли б об'єднати віруючих, відобразити національну самобутність і національні традиції. Діяльність таких церков має стати невід'ємною складовою втілення державою незалежної політики щодо оточуючих країн.

Якщо українське Православ'я подолає кризову ситуацію і почнеться процес формування єдиної помісної української православної церкви, яка б гармонійно синтезувала в собі особливості традиційної національної релігійності, можна припустити, що явище “багатовір'я” втратить базу свого розвитку. Але, безумовно, сучасна релігійна ситуація в українському суспільстві потребує від дослідників постійної уваги до проявів “багатовір'я” і подальшого вивчення цього феномену.

1. Академічне релігієзнавство: Підручник / За наук. ред. А. Колодного. – К.: Світ знань, 2000. – 862 с. 2. Єленський В. Релігія після комунізму. Релігійно-соціальні зміни в процесі трансформацій центрально- і східноєвропейських суспільств: фокус на Україні. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2002. – 419 с. 3. Колодний А.М. Громадянська релігія як корелят громадянського суспільства в Україні // Релігійна панорама. – 2004. – № 6. – С. 53–54. 4. Річинський А.В. Проблеми української релігійної свідомості. – Тернопіль: Укрмедкнига, 2002. – 448 с. 5. Силенко Л. Переоцінка Духовної Вартості. – США, 1988. – 890 с. 6. Шаян В. Віра предків наших. – Гамільтон, Канада, 1987. – Т. 1. – 894 с.